

чення, необхідно закріпити і забезпечити системою правових гарантій право особи на стимул.

У зв'язку із цим на законодавчому рівні доцільно ввести такі основні права суб'єктів, до яких застосовуються заходи стимулювання:

- право на достовірну і своєчасну інформацію щодо заходів стимулювання та умов участі в них;
- право подавати заяви про участь у конкурсах, відборах для отримання права на пільговий режим або окремі види заохочень, іншим чином ініціювати передбачені законодавством види стимулювання;
- право брати участь у заходах стимулювання;
- право вимагати отримання відповідних пільг (заохочень, переваг) у зв'язку із виконанням усіх умов необхідних для виникнення в особи права на стимул;
- право оскаржувати рішення органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також посадових осіб підприємств, установ та організацій у зв'язку із необґрунтованою відмовою у наданні стимулів.

Таким чином, принципами екологічного стимулювання можна визначити систему відправних основоположних правових ідей (начал), які формуються на основі загальних принципів права та виражають основні правові риси екологічного стимулювання і є його вектором для удосконалення правової системи, шляхів правового регулювання еколого-стимуляційних відносин та кращого застосування стимулюючих правових норм правотворчими, правозастосовчими органами і їх поса-

довими особами, а також заінтересованими суб'єктами господарювання.

1. Баршинов Владислав Игоревич. Правовое регулирование стимулирования охраны окружающей среды: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. 12.00.06. – природоресурсное право; аграрное право; экологическое право / В.И. Баршинов; Московская государственная юридическая академия им. О.Е. Кутафина. – М., 2009. – 30 с. 2. Біла книга "Зменшення викидів у тепловій електроенергетиці України через виконання вимог Європейського енергетичного співтовариства" [Електронний ресурс]: (документ з аналізу політики підготовлено в рамках проекту "Стратегія інтеграції України в Європейське енергетичне співтовариство") / Газизуллін І., Лозовий Л., Івахно О., Кобрін П., Огаренко Ю., Вільямс В.; Пер. і ред. Цісик Н. – К.: ТОВ "Видавництво "Оптима". – 2011. – 49 с. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/66/79/Energy_Com_White_UKR.pdf. – Назва з титул. екрану. 3. Директива Ради 96/61/ЄС "Щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднення" від 24 вересня 1996 року [Електронний ресурс]: Матеріал розміщено на сайті Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_497. – Назва з екрану. 4. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник. – Друге видання / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – 720 с. 5. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / А.П. Гетьман, М.В. Шульга, В.К. Попов та ін.; За ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. – Х.: Право, 2005. – 382 с. 6. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища). – К.: ІЗП і ПЗ, 2003. – 772 с. 7. Радько Т.Н. Теорія государства і права: учеб. – 2-е изд. – М.: Проспект, 2010. – 752 с. 8. Система [Електронний ресурс]: Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Система&oldid=44642279>. – Назва з екрану. 9. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

Надійшла до редколегії 09.04.12

УДК: 349.6

Н. Макаренко, здобувач

ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ НАФТОГАЗОВИДОБУВАННЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАФТУ ТА ГАЗ

У статті досліджено особливості юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, що можуть мати місце при видобутку нафти та газу, надано коротку характеристику тим законодавчим актам, що передбачають таку відповідальність. Висвітлено місце еколого-правової відповідальності в юридичній відповідальності загалом.

Ключові слова: нафтогазовидобування, екологічне правопорушення, юридична відповідальність.

В статье исследованы особенности юридической ответственности за экологические правонарушения, которые могут иметь место при добыче нефти и газа, дано краткую характеристику тем законодательным актам, которые предусматривают такую ответственность. Охарактеризовано место эколого-правовой ответственности в юридической ответственности.

Ключевые слова: добыча нефти и газа, экологическое правонарушение, юридическая ответственность.

The features of the legal responsibility for the ecological offences are investigated in the article, which can happen when oil and gas are extractioning, there was given the short description that of those legislative acts, which foresee such responsibility. The place of ecological legal responsibility was described in legal responsibility.

Key words: oil and gas production, ecological offence, legal responsibility.

Як зазначається у Законі України № 1629 від 18.03.2004р. "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" [1], нині однією з основних стратегічних проблем національної безпеки держави є забезпечення потреб економіки енергоресурсами в поєднанні із захистом навколишнього природного середовища від шкідливого впливу небезпечних чинників паливно-енергетичного комплексу, зокрема, нафтопромислового виробництва та транспорту вуглеводнів. Економіка України прагне інтеграції у світову економічну систему, що потребує доведення національних стандартів сфери виробництва та безпеки до рівня високорозвинених країн Європи.

Важливим елементом, необхідним для забезпечення дотримання суб'єктами нафтогазовидобувної галузі законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища в процесі видобутку вуглеводнів, є юридична відповідальність за порушення відповідних нор-

мативно-правових актів, що регулюють діяльність суспільно видобутку нафти та газу.

Відповідно до ст. 50 Конституції України [2], кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Наведеному конституційному праву громадян кореспондує їх обов'язок, закріплений в ст. 66 Основного Закону країни, відповідно до якої кожний зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, а у випадку її нанесення – відшкодувати заподіяні збитки. З приведених конституційних норм випливає, що завдана шкода природним ресурсам і навколишньому природному середовищу підлягає відшкодуванню незалежно від правомірності чи протиправності їх заподіяння. Однак у переважній більшості випадків така шкода завдається протиправними діями або бездіяльністю. У зв'язку з наведеним, питання юридичної відповідальності у цій сфері заслуговують на увагу правозастосовної практики [3, с. 387].

Проблеми забезпечення техногенно-екологічної безпеки потенційно-небезпечних об'єктів, зокрема, палив-© Макаренко Н., 2012

но-енергетичного комплексу, присвячено роботи таких науковців як Легасова В.А. [4, с. 92], Александрова О.О., Патона Б.Є., Мазура І.І., Іванцова О.В., Кондратьєва Я.Ю. [5, с. 39] та інших, які вирішували проблеми частково в галузі своїх наукових інтересів.

Перед тим, як висвітлити питання особливостей юридичної відповідальності за порушення законодавства щодо видобування нафти та газу в Україні, вважаємо за доцільне звернутися до загальних положень щодо юридичної відповідальності.

Так, Йофе О.С., Шаргородський М.Д. визначали юридичну відповідальність як міру державного примусу, засновану на юридичному та суспільному осуді поведінки правопорушника і яка виражається у встановленні для нього визначених негативних наслідків у вигляді обмежень приватного або майнового характеру [6, с. 314]. На думку С.С. Алексєєва, сутність юридичної відповідальності міститься в обов'язку особи зазнавати заходів державно-примусового впливу за здійснене правопорушення [7, с. 157]. Радянський вчений-юрист А.І. Денисов вважав, що юридична відповідальність є особливими, передбаченими і урегульованими нормами права відносинами між порушником вимог права і державою в особі визначених нею органів [8, с. 407]. На думку В.М. Хропанюка, юридична відповідальність означає застосування санкцій правових норм, встановлених міром відповідальності [9, с. 189].

При характеристиці в загальній теорії права видів юридичної відповідальності традиційно визначають такі основні види як дисциплінарну, адміністративну, кримінальну, цивільно-правову тощо.

Слід відзначити, що в літературі обґрунтовується існування окремого виду відповідальності – екологічної відповідальності, яка є складним соціальним та еколого-правовим інститутом і існує в двох формах: еколого-правовій (юридична відповідальність) і еколого-економічній (економічна відповідальність). По суті, економічна відповідальність – це платежі за використання природних ресурсів, забруднення довкілля, які відповідний суб'єкт вносить в бюджет у безспірному порядку в наперед визначених розмірах [10, с. 263]. Однак, з приводу цього Н.Р. Кобецька зазначає, що "більшість науковці при характеристиці названих відносин застосовують не поняття "екологічна відповідальність", а формулювання "юридична відповідальність за порушення законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища" та інше [11, с. 127].

Серед вчених і досі немає єдиної точки зору стосовно місця еколого-правової відповідальності та її співвідношення із юридичною відповідальністю за екологічні правопорушення як такою. Так, такі вчені, як В.В. Петров, Г.Є. Бистров, Н.Т. Разгельдєєв ще в період становлення екологічного права вважали еколого-правову відповідальність як окремий комплексний міжгалузевий інститут екологічного права, оскільки він охоплює норми різноманітних галузей права, якому притаманна внутрішня єдність [12, с. 271].

Існує точка зору, згідно з якою не має окремого виду відповідальності, такої як еколого-правова, оскільки за відповідні правопорушення в сфері охорони навколишнього природного середовища передбачена адміністративна, кримінальна, цивільна, дисциплінарна та матеріальна відповідальності. Такої точки зору дотримується Ю.С. Шемшученко, який вважає, що немає достатніх підстав для виділення саме еколого-правової відповідальності, оскільки немає таких правових санкцій, які б не охоплювались адміністративною, кримінальною, цивільно-правовою та дисциплінарною відповідальністю. Вчений також зазначає, що в екологічній сфері доміну-

ючими є заходи адміністративної, кримінальної, цивільно-правової і дисциплінарної відповідальності як інтегрованого методу галузі екологічного права, при цьому, "дія комплексного інституту юридичної відповідальності у цій сфері має екологічний відтінок, але в цілому вона підпорядкована загальним закономірностям дії зазначених видів юридичної відповідальності і в інших сферах суспільних відносин" [13, с. 291]. Подібної точки зору дотримується і Каракаш І.І., який вважає, що "в українському законодавстві не існує відособлена і самостійна форма екологічної відповідальності, а має місце застосування традиційних видів дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинені екологічні правопорушення" [14, с. 299].

Однак, нами підтримується позиція таких вчених, як Андрейцев В.І. та Краснова М.В., які вважають еколого-правову відповідальність окремим видом юридичної відповідальності. Дійсно, еколого-правова відповідальність як окремий вид юридичної відповідальності має свої характерні ознаки, а саме: цей вид відповідальності настає за вчинене екологічне правопорушення; це є одним із видів державного примусу; наявність спеціальних еколого-правових заходів впливу на правопорушника; особливий порядок відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу.

Наша позиція стосовно того, що перелік видів юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища не вичерпани тими видами, що містяться у ст. 68 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", підтверджується також позицією Конституційного суду України, який свого часу розтлумачив, що види відповідальності не зводяться лише до кримінальної, адміністративної, цивільної і дисциплінарної: в Україні існують також конституційна, фінансова, податкова та інші види відповідальності [15, с. 16].

Слід зазначити, що все різноманіття видів і форм юридичної відповідальності об'єднано однією метою, заради якої вона застосовується, – охорона навколишнього середовища, що забезпечує екологічну рівновагу у взаємодії суспільства і природи. Ця мета реалізується через функції, виконувані юридичними і економічними видами відповідальності. Серед функцій відповідальності перше місце слід відвести виховно-попереджувальній функції, яка властива всім видам відповідальності в галузі охорони природного середовища, і в галузі видобування вуглеводнів зокрема. Друге місце слід віднести виховно-компенсаційній функції, яка забезпечує відновлення втрат у природному середовищі. Вона забезпечується насамперед екологічною та правовою видами відповідальності. Наступною слід відзначити стимулюючу функцію. Вона характерна, насамперед, для матеріальної відповідальності, а також для цивільно-правової відповідальності, але не виключається значення цієї функції при використанні кримінальних та адміністративних засобів впливу. Репресивна функція виконує заходи дисциплінарного, адміністративного і кримінального покарання за порушення природоохоронного законодавства.

Можна сказати, що єдність цілей і функцій об'єднує всі види відповідальності в комплексний соціально-правовий інститут еколого-правової відповідальності. Підставою виникнення еколого-правової відповідальності виступає як факт правопорушення, так і факт завданої шкоди. При цьому важливо те, що за загальним правилом відшкодування шкоди природному середовищу не звільняє заподіювача такої шкоди від заходів дисциплінарної або адміністративної відповідальності, кримінального покарання тощо.

Говорячи про юридичну відповідальність взагалі, та місце в ній еколого-правової відповідальності, слід звернути увагу на наступне. В теорії права існує поділ юридичної відповідальності на позитивну (проспективну) і негативну (ретроспективну). Якщо юридична відповідальність (в ретроспективному аспекті) – це реакція на правопорушення, тобто на негативну поведінку, то проспективна юридична відповідальність, таким чином, повинна виражатися в готовності особи прийняти на себе реакцію за обраний варіант поведінки. Коли діє ретроспективна відповідальність, усвідомлення направлено на минуле, коли ж діє проспективна юридична відповідальність, то, навпаки, воля направлена на усвідомлення можливої відповідальності у майбутньому.

Таким чином, відповідним моментом для розгляду поняття юридичної відповідальності у нашому випадку буде саме її ретроспективний характер, тобто реакція держави в особі її органів на ту поведінку правопорушника, що вже мала місце у минулому (або в окремих випадках – триває). Суб'єкт не може нести юридичну відповідальність за свою поведінку в майбутньому.

З цього приводу слід відзначити, що саме на позиціях позитивної (проспективної) відповідальності, обумовленої високим ступенем екологічного ризику-загрози, реалізується відповідальність, передбачена Стокгольмською декларацією конференції ООН з проблем навколишнього середовища людини, де чітко зазначено, що людина несе особливу відповідальність за збереження та розумне управління продуктами живої природи та її середовища, які в теперішній час перебувають під серйозною загрозою [17, с. 317].

Важливе значення при розгляді справ щодо правопорушень в сфері охорони навколишнього природного середовища, має Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17 "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля" [18], в якій визначено, що злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною. Також у пункті 14 вищезазначеної постанови слушно вказується на те, що, визнаючи ступінь тяжкості злочину, необхідно враховувати характер вчинених дій та наслідки, що настали: ступінь забруднення землі, надр, вод, чи іншого шкідливого впливу на них; вид і кількість небезпечних речовин, що потрапили в природне середовище; кількість людей, які постраждали; кількість тварин або риби, що загинули; розмір заподіяної довкіллю шкоди, тощо.

Слід звернути увагу на те, що в спеціальних законах, що регулюють видобуток нафти та газу в Україні, відсутні положення щодо відповідальності винних осіб за забруднення навколишнього природного середовища при здійсненні такої діяльності. Так у ст. 53 Закону України "Про нафту і газ" [19], яка звучить як "Відповідальність за порушення законодавства, що регулює діяльність у нафтогазовій сфері", визначено лише загальні положення такої відповідальності, а саме те, що особи, винні в порушенні законодавства, що регулює діяльність у нафтогазовій галузі, несуть адміністративну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність. Далі в даній нормі законодавцем надається перелік правопо-

рушень, за які визначено певний вид відповідальності, серед таких, що становлять інтерес для нас в рамках аналізованої теми, виділимо наступні:

- порушення встановлених норм безпеки, що створює загрозу безпечній життєдіяльності населення та експлуатаційного персоналу;
- порушення правил охорони об'єктів нафтогазової галузі;
- вчинення насильницьких дій, які перешкоджають виконанню оперативним персоналом та посадовими особами об'єктів нафтогазової галузі своїх службових обов'язків;
- порушення умов та правил діяльності, що передбачені відповідним спеціальним дозволом на користування нафтогазоносними надрами та угодою про умови користування нафтогазоносними надрами;
- невиконання розпоряджень, експертних висновків, приписів органів, які здійснюють державний нагляд і контроль за додержанням чинного законодавства в нафтогазовій галузі, а також створення перешкод для виконання службових обов'язків представниками цих органів. Вказаний перелік не є вичерпним.

Необхідно звернути увагу, що постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2011 р. № 615 "Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами" [20], врегульовано питання надання спеціальних дозволів на користування надрами у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також визначено процедуру продовження строку дії, переоформлення, видачі дубліката, зупинення дії чи анулювання дозволу та внесення до нього змін. Зокрема, наведеним Порядком врегульовано питання надання дозволу на такий вид користування надрами, як геологічне вивчення нафтогазоносних надр, у тому числі дослідно-промислової розробка родовищ, з подальшим видобуванням нафти, газу (промислової розробка родовищ). У пункті 22 Порядку визначено, що дія відповідного дозволу може бути зупинена Державною службою геології та надр України безпосередньо або за поданням органів державного екологічного контролю, зокрема, у разі порушення надкористувачем вимог законодавства у сфері надкористування та охорони навколишнього природного середовища. Таким чином, така норма має безпосередньо карний характер і говорить про застосування до правопорушників заходів державного примусу у вигляді зупинення спеціального дозволу на користування надрами.

Слід підкреслити, що проблема охорони навколишнього природного середовища при видобутку нафти та газу є нагальною проблемою, оскільки така діяльність відноситься до джерел підвищеної екологічної небезпеки. На виконання норм Законів України "Про об'єкти підвищеної небезпеки" від 18.01.2001 р. № 2245-III [21] та "Про екологічну експертизу" від 09.02.1995 р. № 45/95-ВР [22], Постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.1995 р. № 554 було затверджено Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку [23], до яких згідно з п.п. 4, 5 зазначеної Постанови відносяться і видобування нафти, нафтохімія і нафтопереробка (включаючи всі види продуктопроводів), а також добування і переробка природного газу, будівництво газосховищ. Зокрема, у цій сфері підвищеною небезпекою характеризуються роботи з: монтажу, експлуатації і демонтажу бурових вишок; промислово-геофізичних досліджень, освоєння і глушіння газових та нафтових свердловин; ліквідації відкритих газових і нафтових фонтанів; ліквідації нафто-, газо-, водопроявів у процесі буріння свердловин; сейсморозвідки; підземної геологорозвідки [24].

Законодавчими актами, в яких визначена відповідальність за екологічні правопорушення, що виникають при здійсненні діяльності з нафтогазовидобування, зокрема, є Кодекс України про адміністративні правопорушення [25] та Кримінальний кодекс України [26]. Необхідно звернути увагу на те, що при кваліфікації тих чи інших правопорушень проти довкілля, що виникають у процесі нафтогазовидобування, в залежності від ступеня суспільної небезпеки, віднесення протиправного діяння до кримінально караного, або такого, відповідальність за яке передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі за текстом – КУпАП), а саме главою 7 "Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини" має важливе значення. При цьому, як слушно зазначає Кірін Р.С., передбачена КУпАП кількість складів правопорушень, що так чи інакше стосуються сфери видобування корисних копалин, є найбільшим, і на сьогодні за всі види адміністративних правопорушень, передбачених Кодексом України про надра (ст. 65), встановлено саме адміністративну відповідальність [27, с. 167]. Як свідчить статистика відповідними органами постійно застосовуються заходи такої відповідальності [28].

Таким чином, в рамках даної статті вважаємо за доцільне звернутися до складів екологічних злочинів, які передбачені в окремому, VIII розділі Кримінального кодексу України (далі за текстом – КК України), що має назву "Злочини проти довкілля". Загалом, розділ складається із 21 окремих складів злочинів, але для нас в рамках теми дослідження інтерес становлять деякі з них, такі як: ст. 236 КК України "Порушення правил екологічної безпеки", ст. 237 КК України "Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення", ст. 238 КК України "Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення", ст. 240 КК України "Порушення правил охорони надр", ст. 241 КК України "Забруднення атмосферного повітря", ст. 244 КК України "Порушення законодавства про континентальний шельф України", ст. 253 КК України "Проектування чи експлуатація споруд без системи захисту довкілля" тощо.

Так, наприклад, об'єктом злочину, передбаченого ст. 241 КК України, виступає порядок охорони атмосферного повітря, встановленого з метою збереження, поліпшення та відтворення його безпечного стану, а також відвернення та зменшення шкідливого впливу на атмосферне повітря як сприятливе середовище існування людини, тваринного і рослинного світу, а з об'єктивної сторони даний злочин характеризується діянням, що виражається в забрудненні атмосферного повітря шкідливими для здоров'я людей та довкілля речовинами, що призводить до зміни фізичних, хімічних чи біологічних якостей і складу атмосферного повітря [29, с. 30].

З цього приводу слід відзначити, що Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.10.2003 р. № 610-р було затверджено Концепцію реалізації державної політики щодо скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які призводять до підкислення, евтрофікації та утворення приземного озону [30]. Так, у вказаній Концепції законодавцем зазначається, що сучасний стан забруднення атмосферного повітря викидами сполук сірки та азоту, летких органічних сполук і твердих частинок, а також вторинними забруднювачами, зокрема такими, як озон і продукти реакції аміаку негативно впливає на здоров'я населення, в цілому на екосистеми і розвиток сільськогосподарських культур, призводить до несприятливих екологічних наслідків, знищення рослинного покриву, пам'яток

історії та культури, знепечення, підвищення кислотності води тощо. У Концепції обґрунтовано, що однією із причин забруднення атмосферного повітря є те, що на підприємствах паливно-енергетичного комплексу використовується морально та фізично застаріле технологічне та очисне обладнання. Саме на частку підприємств паливно-енергетичного комплексу в загальному обсязі викидів стаціонарних джерел у цілому по Україні припадає близько 30 відсотків, у тому числі твердих речовин – 50, оксидів сірки – 68, оксидів азоту – 50 відсотків. Слід відзначити, що за останні роки на підприємствах цієї галузі спостерігалось зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин переважно за рахунок скорочення обсягів виробництва енергії.

Зміст статей 78 та 79 КУпАП є подібним до змісту ст. 241 КК України, та охоплює:

- викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноваженого органу виконавчої влади або недодержання вимог, передбачених наданим дозволом, інші порушення порядку здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря або перевищення технологічних нормативів допустимого викиду забруднюючих речовин та нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел під час експлуатації технологічного устаткування, споруд і об'єктів;

- введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, які не відповідають вимогам щодо охорони атмосферного повітря;

- порушення правил експлуатації, а також невикористання встановлених споруд, устаткування, апаратури для очищення і контролю викидів в атмосферу.

Таким чином, різниця між ст. 241 КК України та відповідними статтями КУпАП полягає у суспільній небезпечності вчинюваного діяння, оскільки відповідальність за ст. 241 КК України наступає лише у тому разі, коли: відповідні діяння створили загрозу небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля; відповідні діяння спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Отже, з вищевказаного випливає, що часто склади правопорушень Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення у сфері видобування нафти та газу схожі між собою та різняться суспільною небезпекою вчинюваного діяння.

Ще одним з видів відповідальності у сфері видобування нафти та газу слід виділити дисциплінарну відповідальність, під якою розуміється відповідальність працівників підприємств нафтогазового комплексу за невиконання або неналежне виконання своїх трудових обов'язків, покладених на такого працівника відповідними локальними нормативно-правовими актами того чи іншого нафто- та газовидобувного підприємства.

Відповідно до ст. 147 Кодексу законів про працю України (далі за текстом – КЗпПУ) [31], за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосована тільки одна з наступних мір стягнення: оголошення догани або звільнення з роботи. Отже, дисциплінарна відповідальність працівників, в обов'язки яких входило виконання природоохоронних функцій, за нормами трудового законодавства не може виходити за межі його вимог. Тому за допущені правопорушення екологічного правопорядку на працівників можуть бути покладені тільки зазначені дисциплінарні стягнення. Однак, статутами, нормами та положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників можуть бути передбачені й інші дисциплінарні стягнення [14, с. 316]. При цьому, Кірін Р.С. пропонує класифікувати дисциплінарні проступки на види за сферами їх вчинення на такі, як: 1) проступки в сфері процесів (технологій) відповідних

робіт; 2) проступки в сфері майна підприємства; 3) проступки в сфері трудової дисципліни [27, с. 172]. Вважаємо, що така класифікація видів дисциплінарних проступків повністю може бути застосована і до працівників нафтогазовидобувних підприємств.

Як вже зазначалося у цій статті, притягнення осіб, винних у порушенні законодавства про охорону навколишнього природного середовища, під час проведення робіт з видобутку нафти та газу, не звільняє їх від обов'язку відшкодувати шкоду, завдану довкіллю вчинюваними правопорушеннями, а згідно ч. 1 ст. 69 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" [32], шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації у повному обсязі.

Загальні засади відшкодування шкоди, заподіяної неналежним використанням природних ресурсів, будуються на приписах цивільного законодавства, що формують інститут деліктних зобов'язань. На основі цих приписів розвиваються спеціальні норми, які визначають особливості застосування цивільної відповідальності в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання окремих природних ресурсів [33, с. 161].

Так, Краснова М.В. пропонує визначити поняття компенсації шкоди за екологічним законодавством як якісного процесу реалізації норм екологічного законодавства у сфері позитивної та негативної – екологічної – відповідальності у галузі раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки громадян. В об'єктивному значенні вчена пропонує розглядати екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію шкоди, завданої навколишньому природному середовищу як об'єктивацію та інтеграцію еколого-правових норм про компенсацію шкоди, як форму державного попередження та примусу, пов'язану із застосуванням санкцій майнового характеру, спрямованих на відновлення майнових та немайнових прав потерпілих осіб і стимулювання нормальних екологічних відносин. Така відповідальність, на думку Красної М.В., базується на загальноюридичному принципі охорони довкілля превентивного та охоронного (захисного) характеру, а норми, що її закріплюють, виконують превентивну та компенсаційно-відновлювальну функцію і виступають способом захисту майнових і немайнових прав та законних екологічних потреб та інтересів [34].

Т.В. Григор'євою наводиться перелік збитків від забруднення нафтою, що підлягають відшкодуванню, а саме: 1) збитки від забруднення навколишнього природного середовища (у тому числі прямі збитки унаслідок погіршення стану навколишнього природного середовища) та втрачені внаслідок такого забруднення доходи; 2) витрати на заходи з відтворення природних ресурсів, які були фактично вжиті або мають бути вжиті; 3) витрати на попереджувальні заходи, а також подальші збитки або шкоду, заподіяну попереджувальними заходами; 4) неодержані внаслідок порушення господарської діяльності доходи [35, с. 102].

У зв'язку з вищенаведеним слід звернути увагу на співвідношення понять "збитки" та "відшкодування шкоди". Вважаємо, що поняття "відшкодування шкоди" в екологічному праві має більш широкий зміст порівняно із поняттям "відшкодування збитків", оскільки коли йде мова про відшкодування шкоди, мається на увазі відшкодування як моральної, так і матеріальної шкоди, збитки ж мають лише матеріальний характер. Так, Андрейцев В.І. зауважує на те, що в більшості нормативних актів галузі законодавства йдеться про "відшкодування

збитків" але, на його думку, найбільш правильним є застосування поняття "компенсації шкоди" [36, с. 47].

Безумовно, важливе значення при розгляді питання щодо компенсації шкоди за порушення законодавства в сфері видобування корисних копалин, та видобування нафти і газу зокрема, має питання порядку визначення розміру такої шкоди. Так, Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.08.2011 р. № 303 [37] затверджено Методику визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами. При цьому визначено, що збитки, заподіяні внаслідок порушення законодавства про надра, підлягають компенсації державі юридичними та фізичними особами, у тому числі іноземними особами та особами без громадянства, відповідно до законодавства. Згідно з п. 1.5. Методики, в основу нарахування збитків покладена базова ставка збитків у частках мінімальної заробітної плати, а у відповідності до п. 2.2. Методики, для встановлення факту самовільного користування надрами та визначення обсягу видобутих надр використовується пряме вимірювання (заміри розробок, кар'єрів, накопичених надр) разом з аналізом матеріалів геологорозвідувальних робіт (геологічні, гідрогеологічні карти родовищ за їх наявності).

З цього приводу слушно звернути увагу на конкретні показники завдання шкоди державі деякими підприємствами нафтогазовидобувної діяльності. Так, Генеральною прокуратурою України спільно з правоохоронними та контролюючими органами перевірено додержання законів у газодобувній сфері. Перевірки проведено в НАК "Нафтогаз України", її дочірніх підприємствах, і підпорядкованих їй суб'єктах господарювання, комерційних підприємствах, які займаються геологічною розвідкою та видобуванням природного газу. В ході перевірки виявлено, зокрема, що при здійсненні спільної діяльності з видобутку газу комерційні структури незаконно збагачуються за рахунок державних коштів та майна. Зокрема, службові особи товариства "Укрнафтогазінвест" після укладення договору про спільну діяльність з ДП "Західукргеологія" НАК "Надра України" незаконно отримали від державного підприємства право на споруди, обладнання, видобування та реалізацію природного газу. Упродовж двох років видобуто та реалізовано газу вартістю 17,6 млн. грн. Прокуратурою Івано-Франківської області порушено кримінальну справу за ч. 2 ст. 240, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК України. Також має місце незаконного надання дозволів (ліцензій) на користування нафтогазоносними надрами. На родовища, що розвідувалися за державні кошти, ліцензії надавалися комерційним структурам. Конкурси та аукціони з продажу дозволів не проводилися, наявність у заявника кваліфікації, матеріально-технічні та фінансові можливості не враховувалися. З такими порушеннями надано спеціальні дозволи дочірньому підприємству НАК "Надра України", "Полтавське нафтогазове регіональне геологічне підприємство" та ін. Суб'єкти господарювання здійснювали видобування газу без спеціального дозволу на користування надрами. Близько двох років ГПУ "Харківгазвидобування" здійснює безліцензійне видобування газу з Богатойського родовища (Харківська область), а ГПУ "Шебелинкагазвидобування" – з Марківського родовища (Луганська обл.). Заподіяні державі збитки становлять майже 10 млн. грн. Підприємствами газодобувної сфери порушуються вимоги земельного законодавства. У Харківській області використовується понад 147 га землі без оформлення відповідних документів, унаслідок чого у поточному році місцевими бюджетами недоотримано 4,6 млн. грн. втрат сільськогосподарського виробництва. Аналогічні порушення мають

місце у Івано-Франківській, Сумській, Полтавській та Чернігівській областях [38].

Таким чином, з усього вищенаведеного слід зазначити, що надприбутки від нафтогазовидобувної діяльності змушують відповідних господарюючих суб'єктів забувати про еколого-правове регулювання у цій сфері, і не поодинокі випадки, коли підприємству легше заплатити штраф за порушення тієї чи іншої норми екологічного законодавства, ніж привести свою діяльність у відповідність із вимогами законодавчих актів. Безперечно, не останню роль в цьому відіграє і далеко не ідеальне законодавство у цій сфері. Також існують випадки, коли відповідні органи державної влади зацікавлені у нафтогазовидобувній діяльності тих чи інших підприємств, що свідомо прямо чи опосередковано допомагають проводити їм таку діяльність, нехтуючи при цьому вимогам законодавчих актів гірничого, екологічного законодавства тощо, а також порушуючи при цьому антикорупційне законодавство.

З вищенаведеного випливає, що сьгоднішні пріоритети розробки і видобутку нафти і газу повинні бути переорієнтовані з огляду на той факт, що ризики і тягар негативного впливу на навколишнє середовище не компенсуються відповідними потенційними перевагами. Так, високі ціни на нафту на світовому ринку змушують нафтовиків за висловом їх же колег "рвати родовища", тільки при цьому необхідно пам'ятати, що різке зростання видобутку вуглеводнів незабаром змінюється таким же різким падінням. Найважливішою метою природно-ресурсної політики держави має бути забезпечення здійснення принципових структурних перетворень, що виключають неефективне марнотратне природокористування і зусилля держави повинні бути спрямовані на вдосконалення природно-ресурсного законодавства, у тому числі посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за його порушення.

1. Закон України "Про правові основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу": від 18.03.2004р. № 1629 // ВВР України. – 2004. – № 29. – Ст. 367. 2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 3. Каракаш І.І. Правове регулювання аграрно-земельних і природоресурсово-екологічних отношений: Сборник избранных статей, докладов и рецензий (1997-2007). – Одесса: Фенікс, 2007. – 430 с. 4. Легасов В. Проблемы безопасности развития техносферы / В. Легасов. – Коммунист, № 8, 1987 – С. 92-101. 5. Шиян В.Д. Террористичні загрози та безпека трубопроводних систем ПЕК України // В. Д. Шиян / національна безпека: український вимір: зб. наук. 36. / Рада нац. безпеки і оборони України. Ін-т пробл. нац. безпеки. – К.: 2009. – Вип. 3. – С. 38-42. 6. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. – М.: Госюриздат, 1961. – 380 с. 7. Алексеев С.С. Теория права. – М.: БЕК, 1995. – 320 с. 8. Теория государства и права: Учебник / Под ред. А.И. Денисова. – М.: Изд-во Моск. Университета, 1972. – 531 с. 9. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. – М.: Интерстиль, 1993. – 944 с. 10. Петров В.В. Экологическое право России. – М.: БЕК, 1996. – 557 с. 11. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: Навч. Посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с. 12. Петров В.В. Экологическое право России. – М.: БЕК, 1996. – 557 с. 13. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник. – Друге видання / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2008. – 720 с. 14. Екологічне право України: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. Каракаша І.І. – Одеса: Фенікс, 2012. – 788 с. 15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Відкритого акціонерного товариства "Всеукраїнський Акціонерний Банк" щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу Укра-

їни про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001 р. – № 24. – Ст. 1076. 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ecovidpov.htm> 17. Толковый словарь по метрологии, измерительной технике и управлению качеством: Основные термины. – М.: "Русский язык", 1990. – 463 с. 18. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004р. № 17 "Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля" // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 1. 19. Закон України "Про нафту і газ": від 12.07.2001 № 2665-III // ВВР України. – 2001. – № 50. – Ст. 262. 20. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами": від 30.05.2011р., № 615 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 45. – Ст. 1832. 21. Закон України "Про об'єкти підвищеної небезпеки": від 18.01.2001р. № 2245-III // ВВР України. – 2001. – № 15. – Ст. 73. 22. Закон України "Про екологічну експертизу": від 09.02.1995р. № 45/95-ВР // ВВР України. – 1995. – № 8. – Ст. 54. 23. Постанова Кабінету Міністрів України "Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку" від 27.07.1995р. № 554 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/554-95-%D0%BF>. 24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vnaru/2010_4/17Kozy.pdf 25. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 № 8073-X // ВВР України. – 1984. – додаток до № 51. – Ст. 1122. 26. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 № 2341-III // ВВР України. – 2001. – № 25-26 – Ст. 131. 27. Кірін Р.С. Право видобування корисних копалин [текст]: моногр. / Р.С. Кірін. – Д.: Національний гірничий університет, 2011. – 220 с. 28. Відповідно до Підсумків роботи Держгірпромнагляду за 2011 рік та завдання з подальшого вдосконалення наглядової діяльності у сфері промислової безпеки та охорони праці за 2011 рік державний нагляд у галузі охорони надр на підприємствах нафтогазовидобування здійснювався за 14709 виробничими об'єктами суб'єктів господарювання (перевірки здійснювалися на всіх підприємствах суб'єктів господарювання, які ведуть роботи з геологічного вивчення, використання й охорони надр у цій сфері). У 2011 році інспекторами Держгірпромнагляду за охорони надр проведено 27 всебічних перевірок суб'єктів господарювання та 3000 перевірок виробничих об'єктів суб'єктів господарювання. Під час цих перевірок виявлено 17688 порушень вимог законів та інших нормативно-правових актів з охорони надр. За порушення вимог чинного законодавства з охорони надр до адміністративної відповідальності було притягнуто 1446 працівників, з них 510 перших керівників підприємств. Сума штрафів, накладених на працівників за порушення вимог законодавства з охорони надр, склала 189.24 тис. грн., з них на керівників підприємств 75.29 тис. грн. За порушення вимог законодавства з охорони надр на 74 особи надіслано матеріали до органів прокуратури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dnop.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=blogsection&id=7&Itemid=44 29. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 2 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с. 30. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, які призводять до підкислення, евтрофікації та утворення приземного озону": від 15.10.2003 № 610-р // Офіційний вісник України. – 2003. – № 42. – Ст. 2230. 31. Кодекс законів про працю України: від 10.12.1971 № 322-VIII // ВВР України. – 1971. – додаток до № 50. – Ст. 375. 32. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища": від 25.06.1991 р., № 1264-XII // ВВР України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. 33. Комарницький В.М. Організаційно-правові питання спеціального природокористування: монограф. / В.М. Комарницький; [відп. ред. Н.Р. Малишева]; МБС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВБ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 192 с. 34. Краснова М.В. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України // Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2010. – 34 с. 35. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні: навч. посіб. / А.П. Гетьман, М.В. Шу. 36. Андрейцев В. І. Екологія і закон: еколого-правова відповідальність / В. І. Андрейцев. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1991. – 48 с. 37. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 29.08.2011 р. № 303 "Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами" // Офіційний вісник України. – 2011. – № 73. – Ст. 2766. 38. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=85574&fp=771&s=print.

Надійшла до редколегії 09.04.12